

UDC: 349.6(042)(575.1)
ORCID: 0000-0003-4914-5609

EKOLOGIYA VA ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISH – KONSTITUTSIYA HIMOYASIDA

Po'latov Mirzohid Qo'zimurodovich,Termiz davlat universiteti yuridik fakulteti o'qituvchisi,
e-mail: yusupov.mirzohid.91@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, insonlarning sog'ligi va tabiiy muhitning ifloslanishi, suv taqchilligi, tuproq unumdorligining pasayishi, ozon qatlamining yemirilishi, atmosfera havosi o'rtacha haroratining ko'tarilishi, inson hayoti va sog'lig'i bilan bog'liq masalalar ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Ushbu tahlillar natijasida ekologiya va atrof-muhitga oid qonunchilikni takomillashtirish yuzasidan takliflar berilgan. Bundan tashqari, mazkur maqolada ekologiya va atrof-muhit bilan bog'liq muammolar, xususan, hozirda ekologiya muammosi dunyo miqyosida bioxilma-xillikning qisqarishi, atrof tabiiy muhitning ifloslanishi, suv taqchilligi, tuproq unumdorligining pasayishi, ozon qatlamining yemirilishi, atmosfera havosi o'rtacha haroratining ko'tarilishi, inson hayoti va sog'ligining turli xil ekologik tahdidlarga duchor bo'lishi kabi o'ta jiddiy xavf-xatarli muammolarga to'xtalib o'tilgan. Maqolada tadbirkorlik maqsadlarida yer uchastkalari ajratishning huquqiy asoslarini milliy va xorijiy tajribada keng qiyosiy-huquqiy tahlil qilish orqali takomillashtirish masalalari ham yoritilgan. Shuningdek, tadbirkorlik maqsadlarida ajratilgan yer uchastkalaridan foydalanish tartibini buzganlik uchun qonunlarda belgilangan jazo choralari hamda ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirishga oid taklif va xulosalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: ekologiya, tabiiy resurslar, atrof-muhit, atmosfera, tadbirkorlik, yuridik javobgarlik, intizomiy jazo, fuqarolik javobgarlik, jinoiy javobgarlik.

ЭКОЛОГИЯ И ОХРАНА ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ – ПОД ЗАЩИТОЙ КОНСТИТУЦИИ

Пулатов Мирзохид Кузимурадovich,преподаватель юридического факультета
Термезского государственного университета

Аннотация. В статье анализируются вопросы, связанные с охраной окружающей среды, рациональным использованием природных ресурсов, здоровьем человека и загрязнением окружающей среды, нехваткой воды, снижением плодородия почвы, истощением озонового слоя, повышением средней температуры. В результате анализа были даны рекомендации по совершенствованию законодательства в области экологии и окружающей среды. Кроме того, в статье рассматриваются экологические проблемы, в частности, актуальная проблема потери глобального биоразнообразия, загрязнения окружающей среды, дефицита воды, снижения плодородия почвы, истощения озонового слоя, повышения средней температуры атмосферы, которые создают наиболее серьезные угрозы для жизни и здоровья человека. В статье также рассматриваются вопросы совершенствования нормативно-правовой базы предоставления земельных участков под хозяйственные нужды посредством широкого сравнительно-правового анализа отечественного и зарубежного опыта. Также содержатся предложения и выводы по совершенствованию системы государственного управления в сфере экологии и охраны окружающей среды, а также введению штрафных санкций за нарушение правил использования земельных участков, выделенных для хозяйственных целей.

Ключевые слова: экология, природные ресурсы, окружающая среда, атмосфера, предпринимательство, юридическая ответственность, дисциплинарные взыскания, гражданская ответственность, уголовная ответственность.

ECOLOGY AND ENVIRONMENTAL PROTECTION - PROTECTED BY CONSTITUTION

Polatov Mirzohid Kozimurodovich,

Teacher at law faculty of
Termiz state university

Abstract. The article analyzes issues related to environmental protection, rational use of natural resources, human health and environmental pollution, lack of water, decreased soil fertility, depletion of the ozone layer, an increase in average temperature, as well as human life and health. As a result of this analysis, recommendations were made for improving legislation in the field of ecology and the environment. In addition, the article discusses ecological and ecological problems, in particular, the urgent ecological problem of the loss of global biodiversity, environmental pollution, water scarcity, a decrease in soil fertility, depletion of the ozone layer, an increase in the average temperature of the atmosphere, such as the most serious threats to humans. life and health, for example, exposure to various environmental threats. The article also discusses the issues of improving the regulatory framework for the provision of land plots for economic purposes through a broad comparative legal analysis of domestic and foreign experience. The article also contains proposals and conclusions on improving the system of public administration in the field of ecology and environmental protection, as well as penalties for violating the rules for the use of land plots allocated for economic purposes.

Keywords: ecology, natural resources, environment, atmosphere, entrepreneurship, legal liability, disciplinary actions, civil liability, criminal liability.

Kirish

Atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish sivilizatsiya taraqqiyotining bugungi bosqichida kishilik jamiyatini saqlab qolish, milliy xavfsizlik va barqaror rivojlanishni ta'minlashning asosiy talablaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Xususan, hozirda ekologiya muammosi dunyo miqyosida bioxilma-xillikning qisqarishi, atrof tabiiy muhitning ifloslanishi, suv taqchilligi, tuproq unumdorligining pasayishi, ozon qatlamining yemirilishi, atmosfera havosi o'rtacha haroratining ko'tarilishi, inson hayoti va sog'ligining turli xil ekologik tahdidlarga duchor bo'lishi kabi o'ta jiddiy xavf-xatarli ko'rinishlarda namoyon bo'lmoqda.

Ushbu muammoning global xarakterda ekanligiga to'xtalib, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqida ta'kidlaganidek, "Bugungi kunning eng o'tkir ekologik muammolaridan biri – Orol halokatiga yana bir bor e'tiboringizni qaratmoqchiman. Dengizning qurishi bilan bog'liq oqibatlarini bartaraf etish xalqaro miqyosdagi sa'y-harakatlarni faol birlashtirishni taqozo etmoqda". Shuningdek, ekologiya muammosining dolzarbligi xususida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev haqli ravishda ta'kidlaganidek, "...aholini, ayniqsa, qishloq joylarda toza ichimlik

suvi bilan ta'minlash masalasi hamon dolzarb bo'lib qolmoqda. Maishiy chiqindilarni to'plash, qayta ishlash va utilizatsiya qilish masalasi ham oldimizda turgan eng og'ir muammodir. Eng muhim masala – aholining ekologik madaniyatini oshirish haqida jiddiy bosh qotirishimiz zarur" [2].

Ma'lumotlarga ko'ra, bugungi kunda dunyoda ekologik muhitning yomonlashuvi turli xil kasalliklar, hayvonot va o'simlik dunyosining qirilib ketishi, ularning noyob turlari yo'qolishi, odamlarning ommaviy kasallanishi, o'rtacha umr ko'rish yoshining kamayishi, inson organizmida moddalar almashinuvining buzilishi bilan bog'liq yangidan-yangi xastaliklarning kelib chiqishi, yurak-qon tomir, saraton kabi kasalliklarning ko'payishiga sabab bo'lmoqda. Bugungi kunda ekotizimdagi muvozanatning buzilishi shu darajada og'ir ko'rinish oldiki, buning natijasida insonlarning qulay atrof tabiiy muhitga ega bo'lish huquqini amalda ta'minlash dolzarb muammoga aylanib bormoqda.

Shuni aytish kerakki, tabiat bilan jamiyat bir-biri bilan o'zaro uzviy aloqa va chambarchas bog'liqlikda bo'ladi. Bu uzviylik va o'zaro ta'sir tabiatning umumiy qonuniyatlariga mos kelishi, o'zaro teng muvozanatda bo'lishni talab etadi. Aks holda, bu muvozanatning buzilishi og'ir salbiy holatlarni keltirib chiqarib, tirik mavjudotning yashashiga xavf soladi. Demak, atrof

tabiiy muhitni muhofaza etish global, eng dolzarb muammolardan biri bo'lib, u davlatning asosiy qonuni, ya'ni Konstitutsiya asosida tartibga solishni talab etadi. Shundan kelib chiqib aytish kerakki, Konstitutsiya asosida tartibga solinadigan eng muhim ijtimoiy masalalarga atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish, ya'ni ekologik munosabatlar ham taalluqlidir. Shu sababdan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50-, 54-, 55- va 100-moddalarida atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish va tabiat resurslaridan oqilona foydalanish bilan bog'liq ekologik huquqiy qoidalar mustahkamlanganligini alohida ta'kidlash o'rinlidir. Ushbu konstitutsiyaviy huquqiy normalarda atrof tabiiy muhit va fuqarolar salomatligini muhofaza qilishning asosiy tamoyillari belgilab berilgan.

Material va metodlar

Mazkur maqolada atrof-muhit va ekologiya tushunchasining yuridik tabiati ochib berilgan. Shuningdek, aholi punktlarining turlari amaldagi qonun hujjatlari asosida tavsiflangan. Muallif aholi punktlarini ekolog-huquqshunos olimlarning ilmiy-nazariy qarashlari asosida tasniflagan. Shaharlardagi asosiy ekologik muammolar va ularni bartaraf qilishda huquqiy mexanizmlarni samarali qo'llash usullari ilmiy-huquqiy jihatdan o'rganilgan. Shahar va qishloq aholi punktlari huquqiy holati o'rtasidagi farqli jihatlar tahlil qilingan. Shuningdek, muallif xo'jalik va sanoat faoliyati, qurilish jarayonini ekologizatsiyalash, aholi punktlaridagi akustik ta'sir, atmosfera havosini muhofaza qilishning ekologik-huquqiy talablari, suv resurslari va aholi salomatligini saqlash bilan bog'liq sanitariya normalariga rioya qilish masalalari tahliliga alohida e'tibor qaratgan.

Ushbu maqola doktrinal tadqiqot sifatida qonun hujjatlari va ilmiy-nazariy manbalar tahlilini o'z ichiga oladi. Unda sohaga oid ilmiy tushunchalar, nazariyotchi olimlarning qarashlari, xulosa va fikrlari o'rganilgan. Shuningdek, ekologiya sohasiga oid qonun hujjatlari qiyosiy-huquqiy jihatdan tahlil qilingan. Maqola mavzuga oid asosiy tushunchalarni o'rganishdan boshlangan. Ushbu tushunchalarni rivojlantirish bilan davom ettirilgan hamda mavjud mexanizmlarni takomillashtirish, muammolarni hal qilish yo'llarini ko'rsatishga oid xulosalarga kelish bilan yakunlangan. Mazkur xulosalarning amaliyotga tatbiq

etilishi insoniyatning barqaror rivojlanishini ta'minlashda aholi punktlarida atrof-muhitni sog'lomlashtirish hisobiga fuqarolarning qulay atrof tabiiy muhitga ega bo'lish huquqini ta'minlash maqsadlariga erishishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida tabiat obyektlari umummilliy boylik ekanligi, ulardan oqilona va samarali foydalanish lozimligi, davlat tomonidan alohida tartibda muhofaza etilishi belgilangan (55-modda). Konstitutsiyaning boshqa normalarini talqin etib, aytish mumkinki, ularda har bir fuqaro milliy boylik hisoblangan tabiiy resurslar to'g'risida har qanday axborotni surishtirishi, olishi va tarqatishi mumkinligi (29-modda), tabiiy resurslardan foydalanish va muhofaza qilish muammolarini hal etish bo'yicha jamoat tashkilotlariga birlashish, atrof tabiiy muhitdan foydalanish bilan bog'liq munosabatlarda fuqarolarning huquq va erkinliklari buzilgan taqdirda sud himoyasidan foydalanish mumkinligi (43-modda), shuningdek, atrof tabiiy muhitga nisbatan fuqarolar ehtiyotkorona munosabatda bo'lishga majburligi (50-modda), mulkdan foydalanish ekologik muhitga zarar yetkazmasligi (54-modda), mahalliy hokimiyat organlari atrof tabiiy muhitni muhofaza qilishi lozimligi (100-modda) kabi qoidalar o'z ifodasini topgan. Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining muqaddimasida respublika fuqarolarining munosib hayot kechirishlarini ta'minlashga intilishi belgilangan.

Asosiy qonunning 37-moddasida esa fuqarolar adolatli mehnat sharoitlarida mehnat qilish huquqiga egaligi o'rnatilgan bo'lib, ushbu huquqni amalda ta'minlash fuqarolarga qulay atrof tabiiy muhit yaratib berishni ham taqozo etadi. Fuqarolarning normal va sog'lom hayot kechirishlari, mehnat faoliyati bilan shug'ullinishlari uchun ularni o'rab turgan atrof tabiiy muhit – atmosfera havosi, suv, o'simlik dunyosi, tuproq toza, inson sog'ligiga zararli ta'sir etmaydigan sifat va holatda bo'lishi lozim. Ma'lumki, mustabid tuzum davrida qabul qilingan atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish qonunlarida inson va fuqarolar manfaatlarining davlat va uning organlari manfaatlariga bo'ysunishi tamoyili hukmronlik qilar edi. Ushbu tamoyilga ko'ra, ekologik-iqtisodiy tizimda tabiiy resurslardan foydalanish bosh vazifa, ularni muhofaza qilish

esa ikkinchi darajali deb qaralardi. Bunday sharoitda insonlar hayoti va sog'ligini himoya qilishning iqtisodiy faoliyatdan ustuvorligini ta'minlash, fuqarolarning qulay atrof tabiiy muhit sharoitida mehnat qilish va dam olish huquqini kafolatlash ikkinchi darajaga surib qo'yilmasdan iloji yo'q edi. Vaholanki, tabiat resurslaridan foydalanishda shunday vositalarni topish, ularni qonunlarda o'rnatish, amaliyotga qo'llash lozimki, bu, bir tomondan, xo'jalik faoliyati taraqqiyotini ta'min etsin, ikkinchi tomondan, tabiatni muhofaza qilish munosabatlarini rivojlantirish va takomillashtirishga xizmat qilsin.

Muammoni shunday tartibda hal etish kerakki, bunda, birinchidan, tabiiy resurslardan foydalanishda ekologiya ham, iqtisodning ham manfaatlari hisobga olinsin; ikkinchidan, ularning uzviyligini ta'minlash mumkin bo'lmasa, ustuvorlik atrof tabiiy muhitni muhofaza qilishga berilishi kerak. Demak, atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish sohasidagi qonun ijodkorligi amaliyotida bosh g'oya, eng avvalo, insonning hayoti va sog'ligi uchun qulay atrof tabiiy muhitga ega bo'lish huquqini himoya qilishni ta'minlashga qaratilgan bo'lishi lozim. Shunday qilib, fuqarolarning qulay atrof tabiiy muhitga ega bo'lish huquqi, atrof tabiiy muhitni muhofaza etish bilan bog'liq bo'lgan majburiyatlari, davlat organlarining atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish sohasidagi vakolatlari bilan bog'liq vazifalar Konstitutsiya asosida tartibga solinishi lozim bo'lgan eng muhim ijtimoiy masalalar sirasiga kiradi. Ammo bugungi kunda fuqarolarning qulay atrof tabiiy muhitga ega bo'lish huquqiga bag'ishlangan alohida maxsus qoida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida o'z ifodasini topmagan. Shuning uchun O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlarini belgilashga bag'ishlangan ikkinchi bo'limini fuqarolarning qulay atrof tabiiy muhitga ega bo'lish huquqini tartibga soluvchi alohida norma bilan to'ldirish maqsadga muvofiq.

Yuqorida aytilganlardan tashqari, tabiat resurslarini muhofaza qilish maqsadida bugungi kun yangi islohotlar bosqichida mamlakatimizda bir qator keng qamrovli chora-tadbirlar amalga oshirildi. Ushbu tub o'zgarishlar asosli ravishda atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish samarador-

ligini oshirish, atrof tabiiy muhit holatining yomonlashuviga yo'l qo'ymaslik, ekologik munosabatlarning huquqiy asoslarini takomillashtirish, davlatning ekologik nazorat funksiyasini kuchaytirish, iqtisodiyotning tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga ko'rsatayotgan salbiy ta'sirini bartaraf etish kabi muammolarni hal etishga qaratilmoqda.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi farmoni asosida tasdiqlangan "2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi"da "...odamlarning ekologik xavfsiz muhitda yashashini ta'minlash, maishiy chiqindilarni qayta ishlash komplekslarini qurish va modernizatsiya qilish, atrof-muhitga zararli moddalar chiqishini kamaytirish, atrof tabiiy muhit, aholi salomatligi va genofondiga ziyon yetkazadigan ekologik muammolarning oldini olish" kabi chora-tadbirlarning belgilanishi mamlakatimizda ekologik xavfsizlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Shuningdek, 2017-yil 21-aprelda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish to'g'risida"gi farmoni qabul qilinib, unga ko'ra, respublikamizda ekologik xavfsizlikni ta'minlash va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvini tubdan takomillashtirish maqsadida O'zbekiston Respublikasining Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi O'zbekiston Respublikasining Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi etib qayta tashkil etilganligi mamlakatimizda atrof tabiiy muhitni muhofaza qilishning tashkiliy asoslarini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etdi. Bundan tashqari, 2017-2018-yillarda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tabiiy muhitni muhofaza qilish sohasida sodir etiladigan huquqbuzarliklarning oldini olishga bag'ishlangan bir qator farmon va qarorlari qabul qilinganligini alohida ta'kidlash o'rinlidir.

Shunday normativ huquqiy hujjatlardan yana biri O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 18-maydagi PQ-3730-sonli «Maishiy chiqindilar bilan bog'liq ishlarni amalga oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbir-

lari to'g'risida"gi qaroridir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 16-noyabrda PF-5241-sonli "Suv ta'minoti va suv chiqarish xizmati ko'rsatish sohasida to'lov intizomini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoniga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Majburiy ijro byuro-siga suvdan noqonuniy foydalanish, vodoprovod va kanalizatsiya tarmoqlariga o'zboshimchalik bilan ulanish holatlarini aniqlash, bartaraf etish va oldini olish, suv uchun to'lovlarning o'z vaqtida va to'liq undirilishi, suvni sotish va iste'mol qilishning hisobini yuritishda ishtirok etish vazifasi yuklatildi [14]. Yuqorida sanab o'tilgan farmon va qarorlarda aholining toza ichimlik suviga ega bo'lish huquqini himoya qilish, toza ichimlik suvini muhofaza qilish, ulardan foydalanish jarayonida sodir etiladigan huquqbuzarliklarning oldini olish vazifalari belgilangan bo'lib, ular O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi, Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi, "Suv va suvdan foydalanish to'g'risida"gi, «Chiqindilar to'g'risida»gi va yana bir qator suvga oid qonunlarni takomillashtirishni talab etadi.

Chunonchi, O'zbekiston Respublikasining «Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to'g'risida»gi qonuniga ko'ra, suvni muhofaza qilish zonalarini, sohilbo'yi mintaqalari muhofaza etiladigan landshaftlarning turiga mansub hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining «Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to'g'risida»gi qonunining 41-moddasiga asosan, sohilbo'yi mintaqalarida suv xo'jaligi obyektlarini qurishdan tashqari, har qanday turdagi boshqa qurilish obyektlarini barpo etish taqiqlangan. Ammo amaliyotda muhofaza etiladigan tabiiy hududlardan foydalanish va ularni muhofaza qilish sohasida suvni muhofaza qilish zonalarini, sohilbo'yi mintaqalarini muhofaza etish masalasida qonun talablari ta'minlanmasdan kelinmoqda. Bu holat, tabiiyki, suv obyektlarining ifloslanishi, bulg'anishi, qulay suv rejimini saqlab turish bilan bog'liq salbiy holatlarning kelib chiqishiga sabab bo'lmoqda.

Ushbu qonunning 41-moddasiga ko'ra, suvni muhofaza qilish zonalarida va qirg'oqbo'yi mintaqalarida kanalizatsiya-tozalash inshootlari va oqova suvlar to'planadigan inshootlarni qurish taqiqlangan bo'lsa-da, o'zboshimchalik bilan qurilgan obyekt va inshootlardan daryo va soy o'zanlariga maishiy va boshqa chiqindilar, shu

jumladan, oqova suvlar tashlanmoqda. Buning oqibatida atrof tabiiy muhit ifloslanmoqda, suv iste'molchisi bo'lmish insonning hayoti va sog'ligiga xavf solinmoqda. Shundan kelib chiqqan holda, O'zbekiston Respublikasining «Ma'muriy javobgarlik to'g'risida»gi kodeksining 82-moddasining sanksiyasida davlat qo'riqxonasi rejimini buzganlik uchun fuqarolar va mansabdor shaxslarga solinayotgan minimal va maksimal jarima miqdorini oshirish maqsadga muvofiqdir [15].

Tadqiqot natijalari tahlili

Bugungi kunda tadbirkorlik maqsadlarida yer uchastkalari ajratish davlatimizning agrar siyosatining asosiy yo'nalishlaridan birini tashkil etadi. 2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar Strategiyasida "sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yanada yaxshilash, melioratsiya va irrigatsiya obyektlari tarmoqlarini rivojlantirish, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish sohasiga intensiv usullar, eng avvalo, suv va resurslarni tejaydigan zamonaviy agrotexnologiyalarni joriy etish, unumdorligi yuqori bo'lgan qishloq xo'jaligi texnikasidan foydalanish" lozimligi ham ko'rsatib o'tildi.

Yurtimizda tadbirkorlik maqsadlarida yer uchastkalari ajratishda, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning ta'бири bilan aytganda, "Yerdan unumli foydalanish va uni talon-toraj qilishning oldini olish eng muhim vazifalardan biridir" [2].

Shuningdek, Yurtboshimiz tashabbusi bilan "Har bir oila – tadbirkor" dasturi doirasida aholi uchun 400 million dollar ajratildi. Lekin shunday sa'y-harakatlarga qaramay, tomorqadan samarali foydalanishni tashkil etishda fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorqa yer egalari kengashi hamda "Tomorqa xizmati" kutilganidek faollik ko'rsatmayotganligi ham alohida ta'kidlangan edi [3].

Alohida ta'kidlanganidek, jumladan, korupsiyaga yo'l ochib berayotgan yer ajratish amaliyoti tubdan isloh qilindi. Bu jarayon endilikda yer ajratish elektron tizimi orqali amalga oshirilmoqda. Bundan tashqari, yerni olib qo'yish va kompensatsiya to'lashning yangi tartibi, yer faqat mulk egasining roziligi bilan olinishiga oid qoidalar joriy qilindi [4].

Shuning uchun ham Prezidentimiz 2020-yil 24-yanvardagi Murojaatnomasida “Bu yil har bir hududda tadbirkorlarga yer uchastkalariga oid ma’lumotlarni ochiq va haqqoniy yetkazish bo’yicha yangi tizim joriy etamiz. Unga ko’ra, tadbirkorning faoliyat yuritishi uchun zarur bo’lgan bo’sh yer maydonlari, bino va inshootlar, ularning qiymati va shartlari haqidagi to’liq xaritanı istalgan vaqt va hududda onlayn tartibda olish imkoniyati yaratiladi” [1], deb alohida ko’rsatib o’tdi.

Tadbirkorlik maqsadlarida ajratilgan yer uchastkalaridan foydalanish tartibini buzganlik uchun qonunlarda belgilangan jazo choralari ni qo’llash muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki qonunlarda ko’rsatilgan yerdan noto’g’ri foydalanilganlik uchun javobgarlikka tortuvchi, jazo choralari ni belgilovchi huquq normalari yerdan foydalanuvchi subyektlar, yer resurslarini tasarruf etuvchi davlat organlari va tadbirkorlarni yerdan qonunda belgilangan tartibda maqsadga muvofiq ravishda foydalanishga undaydi [3].

Shuningdek, yerdan foydalanishda tadbirkorlarga nisbatan qo’llaniladigan jazo choralari tadbirkorlik faoliyati bilan shug’ullanuvchi subyektlarni O’zbekiston Respublikasining amaldagi tadbirkorlik, ekologik, agrar va boshqa qonunlariga og’ishmay rioya qilishlari hamda tabiiy resurslardan foydalanuvchi tadbirkorlar va yer egalari nıng buzilgan huquqlarini tiklashda va umuman, tadbirkorlik faoliyati sohasidagi qonun hujjatlarini ta’minlashga xizmat qiladi [4].

Ta’kidlash o’rinli ki, tadbirkorlarning yer uchastkalaridan foydalanish qoidalarini buzganlik uchun javobgarlik jazo choralari hozirgi kun talabi darajasida deyi sh qiyin.

Uning sabablari, birinchidan, amaliyotda yer uchastkalaridan noto’g’ri foydalanish oqibatida sodir etilgan huquqbuzarliklar uchun barcha holatlarda ham jazo choralari yetarlicha qo’llanilmayapti; ikkinchidan, tadbirkorlik faoliyati yer uchastkalaridan foydalanish sohasida sodir etilgan barcha huquqbuzarliklar uchun amaldagi qonunlarda yetarli darajada javobgarlik jazo chorasi o’rnatilmagan; uchin chidan, tadbirkorlar tomonidan yer uchastkalaridan foydalanish qoidalarini buzganlik uchun qonunlarda o’rnatilgan jazo choralari sodir etilgan huquqbuzarliklarning ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik zarari bilan solishtirilganda, ancha yengilligi shular jumlasidandir.

Shu sababli tadbirkorlarning yer uchastkalaridan foydalanish huquqini tartibga soladigan qonun hujjatlari talablarini buzganlik uchun javobgarlik jazo choralari masalalarini o’rganish, sodir etilayotgan huquqbuzarliklar uchun jazo choralari samaradorligini oshirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqish, shunday tavsiyalar bilan O’zbekiston Respublikasining tegishli qonun normalarining sanksiyalarini kuchaytirish, umuman, tadbirkorlarning yer uchastkalaridan foydalanish huquqini buzganlik uchun javobgarlik muammolari ustida ilmiy-nazariy ishlar olib borish ham nazariy, ham amaliy, ham ilmiy ahamiyatga egadir.

Shu munosabat bilan O’zbekiston Respublikasi Prezidentining tadbirkorlik maqsadlarida yer uchastkalari ajratish masalasida 2018-yil 27-iyuldagi “Tadbirkorlik subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi, 2018-yil 11-oktabrdagi “Davlat mulki obyektlari va yer uchastkalariga bo’lgan huquqlarni tadbirkorlik subyektlariga sotish tartibini soddalashtirish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida”gi, 2019-yil 13-avgustdagi “Xususiy mulkni himoya qilish va mulkdorlar huquqlarining kafolatlarini kuchaytirish, tadbirkorlik tashabbuslarini qo’llab-quvvatlash borasidagi ishlarni tashkil qilish tizimini tubdan takomillashtirish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar, shuningdek, tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy resurslar va ishlab chiqarish infratuzilmasidan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish to’g’risida”gi farmonlari katta ahamiyatga ega bo’lib, bu sohada ham javobgarlik masalalarini ancha kuchaytirdi.

Xususiyatli tomoni shundaki, tadbirkorlarning yer uchastkalaridan foydalanish huquqini buzganlik uchun intizomiy, ma’muriy, fuqarolik, jinoiy javobgarlik kabi jazo choralari qo’llanilishining asosiy sababi shundaki, tadbirkorlik qonunchiligi o’zida sanab o’tilgan jazo choralari ni belgilamaydi, balki yer uchastkalaridan foydalanish huquqi buzilganda, o’sha qonunlar normalari ni qo’llash tavsiya etiladi.

Umuman olganda, yer uchastkalaridan foydalanish huquqini buzganlik uchun javobgarlik – bu tadbirkorlarning yer uchastkalaridan samarali va oqilona foydalanish hamda yer uchastkalaridan foydalanuvchi tadbirkorlarning huquqlarini

himoya qilishga qaratilgan huquq me'yorlarida o'z ifodasini topgan ma'lum choralar tizimidir [12; 13].

Yuqoridagilardan kelib chiqib, shuni ta'kidlash o'rinliki, tadbirkorlarning yer uchastkalaridan foydalanish huquqini buzganlik uchun yuridik javobgarlikni qo'llash masalasi yer huquqida muhim ahamiyatga ega.

Shu munosabat bilan chop etilgan ayrim maqolalar [7; 8], monografiya [9] hamda yangi darsliklarda [10] tadbirkorlarning yer uchastkalaridan foydalanish huquqi tartibini buzganlik uchun yuridik javobgarlik masalalari batafsil yoritilgan.

Xulosalar

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, tadbirkorlik maqsadlarida ajratilgan yer uchastkalaridan foydalanish tartib va qoidalarini buzganlik uchun jinoiy-huquqiy javobgarlik tabiatni muhofaza qilish, tabiiy obyektlar bo'lgan yer, suv, yer osti boyliklari, o'rmon, havo, o'simlik va hayvonot dunyosidan foydalanishdan kelib chiqadigan huquqiy tartib-qoidalarini buzganlik uchun qo'llaniladigan jinoiy jazo choralari bilan bevosita bog'liqdir. Hozirgi ayrim yuridik adabiyotlarda ekologiya sohasida sodir etilgan jinoyatlar uchun jinoiy javobgarlikning xususiyatlarini o'rganishga ham alohida e'tibor qaratilgan [12].

Demak, yer va tabiiy resurslardan foydalanish va muhofaza qilish, ular to'g'risidagi qonun hamda talablarni buzganlikda jinoiy javobgarlikni qo'llash uchun ekologik va agrar qonun normalari bilan birgalikda jinoyat qonunlari normalari ham buzilgan bo'lishi va shu huquqbuzarliklar uchun Jinoyat kodeksida jazo chorasi belgilangan bo'lishi lozim. Aks holda, jinoiy javobgarlik kelib chiqmasligi ham mumkin.

Ta'kidlash o'rinliki, tadbirkorlik maqsadlarida ajratilgan yer uchastkalaridan foydalanish talab va qoidalari, ular to'g'risidagi qonunlarni buzganlik uchun jinoiy javobgarlikka tortishda bir qator jinoyat tarkibi sodir etilgan bo'lishi lozim.

Bular huquqbuzarlik (jinoyat), aybning mavjudligi, ijtimoiy xavflilik darajasining borligi, huquqqa xilofligi hamda jazoga sazovorlik kabilardir.

Tadbirkorlik faoliyatida sodir etilgan mazkur jinoyat (huquqbuzarlik)ning subyekt sifatida fuqarolar, chet el fuqarolari, mansabdor shaxslar va boshqa jismoniy shaxslar tan olinadi.

Obyekti sifatida esa O'zbekiston Respublikasining ekologik tizimi, yer, suv, yer osti boyliklari, havo, o'rmon, o'simlik va hayvonot dunyosi, shuningdek, yuridik va jismoniy shaxslar hamda tadbirkorlarning qonuniy manfaatlarini tan olinadi.

Subyektiv tomoni ehtiyotsizlikdan, ya'ni jinoyatdan kelib chiqqan oqibatga nisbatan bo'lgan ruhiy munosabatidir, ya'ni jinoiy xatti-harakatlarning motiv va maqsadi bilan ham bog'liq.

Ushbu sohada sodir etilgan jinoiy xatti-harakatlar oqibatida yer va tabiiy resurslar, ekologik tizimga yetkazilgan moddiy va ma'naviy hamda iqtisodiy va ekologik zararlarning yetkazilishi mazkur jinoyatning obyektiv tomoni deb tan olinadi.

Umuman olganda, tadbirkorlik faoliyatini yuritishda sodir etilgan ushbu sohadagi jinoyatlar O'zbekiston Respublikasining 1994-yil 22-sentabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida batafsilroq ko'rsatilgan.

Mazkur qonunning IV bo'limi "Ekologiya sohasidagi jinoyatlar" deb nomlanib, XIV bobi "Atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi jinoyatlar" deb nomlanadi.

Bu jinoyatlarga ekologiya xavfsizligiga oid normalar va talablarni buzish (193-m.); atrof tabiiy muhitning ifloslanganligi to'g'risidagi ma'lumotlarni qasddan yashirish yoki buzib ko'rsatish (194-m.); atrof tabiiy muhitning ifloslanishi oqibatlarini bartaraf qilish choralari ko'rmaslik (195-m.); atrof tabiiy muhitni ifloslantirish (196-m.); yer, yer osti boyliklaridan foydalanish shartlari yoki ularni muhofaza qilish talablarini buzish (197-m.); ekinzor, o'rmon yoki boshqa dov-daraxtlarga shikast yetkazish yoki ularni nobud qilish (198-m.); o'simliklar kasalliklari yoki zararkunandalari bilan kurashish talablarini buzish (199-m.); Veterinariya yoki zootexnika qoidalarini buzish (200-m.); zararli kimyoviy moddalar bilan muomalada bo'lish qoidalarini buzish (201-m.); hayvonot yoki o'simlik dunyosidan foydalanish tartibini buzish (202-m.); suv yoki suv havzalaridan foydalanish shartlarini buzish (203-m.); alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning tartibini buzish (204-m.) kabilar kiradi.

Amaldagi qonunchilikka asosan, yuqorida sanab o'tilgan huquqbuzarlik (jinoyat) turlari uchun jinoiy javobgarlik jazo choralari sifatida

jarima, qamoq, ozodlikdan mahrum qilish kabi-lar qo'llanilishi nazarda tutilgan.

Amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, ba'zi hol-larda yer va tabiiy resurslardan foydalanish qonunga xilof bo'lganligi uchun jinoiy javob-garlik ham qo'llanilmoqda. Xulosa qilib aytgan-da, atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish, fuqa-rolarning qulay atrof tabiiy muhitga ega bo'lish huquqini ta'minlashda mustaqil davlatimizning Konstitutsiyasi asosiy me'yoriy hujjat hisobla-

nadi. Unda o'rnatilgan atrof tabiiy muhitni muhofaza qilishga bag'ishlangan normalar bizni o'rab turgan ona tabiatni asrash, aholi salomat-ligini muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilo-na va samarali foydalanish, uni kelajak avlodga bus-butunligicha yetkazish, pirovardida, mam-lakatimizda ekologik xavfsizlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Ushbu fikrlarning yaqinda mam-lakatimizda kuzatilgan ekologik o'zgarishlardan naqadar to'g'ri ekanligini ko'rishimiz mumkin.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning BMT Bosh assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqi [Speech of the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M.Mirziyoev at the 72nd session of the UN General Assembly]. Xalq so'zi – People's Speech, September 20, 2017.
2. Mirziyoyev Sh.M. Rizq-ro'zimiz bunyodkori bo'lgan qishloq xo'jaligi xodimlari mehnatini ulug'lash, soha rivojini yangi bosqichga ko'tarish asosiy vazifamizdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Qishloq xo'jaligi xodimlari kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi [Our main task is to glorify the work of agricultural workers, who are the creators of our livelihood, and to raise the development of the industry to a new level. Speech by President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev at the solemn ceremony dedicated to the Day of Agricultural Workers]. Xalq so'zi – People's speech. December 10, 2017.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2018-yil 31-iyulda bo'lib o'tgan videosektor yig'ilishi. Agrar islohotlar natijasi farovonlik oshishi va narx-navo barqarorligida aks etishi kerak [Video conference chaired by the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev on July 31, 2018. The outcome of agrarian reforms should be reflected in increased prosperity and price stability]. Xalq so'zi – People's Speech, August 1, 2018.
4. Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 27 yil-ligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi [Speech by President Shavkat Mirziyoyev at the solemn ceremony dedicated to the 27th anniversary of the adoption of the Constitution of the Republic of Uzbekistan]. Xalq so'zi – People's speech, December 9, 2019.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi [Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis]. Available at: <http://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-25-01-2020/>.
6. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'tarilamiz [We will resolutely continue our path of national development and rise to a new level]. Tashkent, Uzbekiston Publ., 2017, vol. 1, pp. 569-570.
7. Xolmo'minov J.T. Tadbirkorlarning tabiiy obyektlardan foydalanish qoidalarini buzganlik uchun javob-garlik asoslari [Basis of liability of entrepreneurs for violation of the rules of use of natural objects]. Huquq – Law, 2002, no. 2, pp. 76-80.
8. Abdusalomov M.E., Ro'zinazarov Sh.N. Tadbirkorlik faoliyati subyektlarining huquqiy layoqati va uning huquqiy asoslarini takomillashtirish muammolari [Problems of improving the legal capacity of business entities and its legal framework]. Huquq – Law, 2002, no. 4, pp. 13-18.
9. Ro'zinazarov Sh.N. Tadbirkorlik faoliyatining huquqiy tartibga solinishi (qonun hujjatlari va sud amaliy-oti masalalari) [Legal regulation of business activity (issues of legislation and jurisprudence)]. Tashkent, 2004, 310 p.
10. Yer huquqi. Darslik. Ma'sul muharrir yu.f.d., prof. J.T. Xolmo'minov [Land law. Textbook. Responsible editor prof. J.T. Xolmo'minov]. Tashkent, TSUL, 2019, 288 p.

11. Narziev O. The Perspectives Of The Establishment Of International Financial Centers In Uzbekistan And The Implementation Of English Law. Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT), 12.4. 2021, pp. 1104-1108.

12. Turdialiye M. Erkin iqtisodiy zonalar doirasida ingliz huquqini joriy etishning xorij va milliy tajribasi [Foreign and national experience in the implementation of English law within free economic zones]. Yurist axborotnomasi – Legal information, 1.6, 2020, pp. 151-158.

13. Lisina N.L. Pravovoy rejim zemel poseleniy. Avtoref. diss. kand. jurid. nauk [Legal regime of settlement lands. Abstract of the dissertation of the candidate of legal sciences]. Moscow, 2003, 28 p.

14. Ekologiya huquqi. Darslik. Mas'ul muharrir: prof. J.T. Xolmo'minov [Environmental law. Textbook. Responsible editor prof. J.T. Xolmo'minov]. Tashkent, TSUL Publ., 2019, 285 p.

15. Yer huquqi. Darslik [Land law. Textbook]. Tashkent, TSUL, 2019, 160 p.

16. Usmonov M.B. Yer huquqi. Darslik [Land law. Textbook]. Tashkent, HTI, 2019, 348 p.

YURIDIK FANLAR AXBOROTNOMASI
ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК
REVIEW OF LAW SCIENCES

Huquqiy ilmiy-amaliy jurnal

Правовой научно-практический журнал

Legal scientific-practical journal

2021/4

BOSH MUHARRIR:

Tashkulov Akbar Djurayevich
Toshkent davlat yuridik universiteti rektori

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Salayev Nodirbek Saparbayevich
Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, y.f.d.,
professor

Mas'ul muharrir: O. Choriyev

Muharrirlar: Sh. Jahonov, K. Abduvaliyeva,
F. Muhammadiyeva, Y. Yarmolik

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.
Tel.: (0371) 233-66-36 (1169)

Web-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Jurnal 24.11.2021-yilda tipografiyaga
topshirildi. Qog'oz bichimi: A4.
Shartli 23,52 b.t. Adadi: 100. Buyurtma: № 63.

TDYU tipografiyasida chop etildi.